

KEN'ÂN RİFÂÎ:
HAYATI, ESERLERİ VE
TASAVVUF ANLAYIŞI

ARZU EYLÜL YALÇINKAYA

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	9
ARŞİV BELGELERİNİN KISALTMALARI.....	11
ÖNSÖZ.....	13
MUKADDİME	17
1. BÖLÜM: KEN'ÂN RİFÂÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	27
1. Ken'ân Rifâî'nin Yaşadığı Dönem.....	28
2. Ken'ân Rifâî'nin Hayatı.....	46
2.1. İsmi ve Lakapları	46
2.2. Doğduğu Çevre ve Ailesi.....	47
2.2.1. Dedesi Hacı Hasan Bey	48
2.2.2. Babası Abdülhalim Bey	52
2.2.3. Annesi Hatîce Cenân Hanım	54
2.2.4. Filibeli Şeyh Edhem Efendi	57
2.3. Galatasay Mekteb-i Sultânîsi Yılları (1877-1888).....	59
2.4. Yetişkinlik Yılları.....	68
2.4.1. Balıkesir Yılları (Temmuz 1889 - Haziran 1890)	70
2.4.2. Adana Yılları (Haziran 1890 - Mart 1891).....	72
2.4.3. Manastır Yılları (Mart 1891 - Temmuz 1893).....	76
2.4.4. Kosova Yılları (Nisan 1893 - Şubat 1896)	84

2.4.5. Trabzon Yılları (Mart 1896 - Ocak 1897)	99
2.4.6. İstanbul Yılları (Ocak 1897 - Aralık 1900)	104
2.4.7. Medine Yılları (Şubat 1901 - Nisan 1904)	110
2.4.7.1. Ken'ân Rifâî'nin Hamza er-Rifâî'ye İntisabı	120
2.4.7.2. Hamza er-Rifâî Dergâhı	123
2.4.7.3. Hac Vazifesi ve İstanbul'a Dönüş	124
2.4.8. İstanbul Yılları (1904 - 1950)	127
2.5. Dergâhı: Ümmü Ken'ân Dergâhı	136
2.5.1. Dergâhın Tarihçesi ve Vakfiyesi	136
2.5.2. Günümüz Alfabesiyle Ümmü Ken'ân Dergâhı Vakfiyesi	138
2.5.3. Tekkesinin Fiziksel Özellikleri	139
2.6.4. Ken'ân Rifâî'nin Ümmü Ken'ân Dergâhı'ndaki Uygulamaları... 144	
2.6. Tekke Şeyhliği	153
2.6.1. İcâzetleri	153
2.6.2. Resmî Bir Vazife Olarak Şeyhliği ve Tekke İdaresi	156
2.6.3. Tekkelerin Kapatılması ve Ken'ân Rifâî'nin Tutumu	158
2.7. Halifeleri	162
2.7.1. Server Hilmi Bey	162
2.7.2. Hattat Aziz Efendi	163
2.8.3. Şeyh Cemal Efendi	165
2.7.4. Şeyh Osman Hilmi Efendi	166
2.8. Önde Gelen Müritleri/Talebeleri	167
2.8.1. Nazlı Hanım ve Kızı Semiha Cemal	168
2.8.2. Sâmiha Ayverdi	170
2.8.3. Üç Şeyhülislam: Haydârizâde İbrahim Efendi, Dürrizâde Abdullah Efendi ve Şeyhülislam Nesimi Efendi (?)	173
2.8.4. Meşkûre Sargut	175
2.8.5. Safiye Erol	176
2.8.6. Kâzım Büyükaksoy	177
2.9. Ken'ân Rifâî'nin Çevresi	178
2.10. Ailesi ve Çocukları	189
2.11. Vefatı / Kabri	194
2.12. Hakkında Yazılanlar ve Eleştirel Yaklaşımlar	194
2. Ken'ân Rifâî'nin Eserleri	200
3.1. Yayımlanan Eserleri	200
3.1.1. Muktezâ-yı Hayât (İstanbul 1308/1891)	200
3.1.2. Rehber-i Sâlikîn (İstanbul 1327/1909)	201
3.1.3. Tuhfe-i Ken'ân (İstanbul 1327/1910)	203
3.1.4. Seyyid Ahmed er-Rifâî (İstanbul 1340/1922)	205
3.1.5. İlâhiyât-ı Ken'ân (İstanbul 1341/1923)	207

3.1.6. Mesnevî Hatıraları (1952)	209
3.1.7. Şerhli Mesnevî-i Şerif (İstanbul 1973).....	209
3.1.8. Sohbetler (1991)	210
3.2. Yayımlanmamış Eserleri.....	211
3.2.1. Kırk Derste Arapça	211
3.2.2. Dünyanın İnkılabı.....	212
3.2.3. Mesnevî Sohbetleri	214
2. BÖLÜM: KEN'ÂN RİFÂÎ'NİN ŞAHSİYETİ VE FİKRÎ CEPHESİ... 217	
1. Mizacı.....	218
2. Tasavvufî Meşrebi.....	223
3. Mesnevîhânlığı	234
4. Mûsikî Yönü	237
5. Mürşidliği ve Eğitimciliği	243
6. Fikrî Cephesi	251
6.1. Terakkî Anlayışı	251
6.2. Modern Bilime Yaklaşımı	263
6.3. Medeniyet Anlayışı.....	266
6.4. Siyasî Görüşü	271
6.5. Gelenekle Modern Arasındaki Köprü Şahsiyet.....	277
6.6. Tekke Kurumu Üzerine Değerlendirmeleri	280
3. BÖLÜM: KEN'ÂN RİFÂÎ'NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ 285	
1. Ken'ân Rifâî'nin Tasavvuf Anlayışı.....	286
1.1. Tasavvuf Anlayışının Kaynakları.....	286
1.2. Ken'ân Rifâî'nin Tasavvuf Anlayışı.....	291
1.3. Ken'ân Rifâî'nin Ahlâk Anlayışı.....	300
1.3.1. Ahlâki Olgunluğun Neticesi: İncitmek ve İncinmemek	304
1.3.2. Rifâî'nin Hayatından Örnekler.....	309
2. Varlık, Bilgi ve İnsan Anlayışı.....	314
2.1. Varlık.....	314
2.1.1. Vücûd ve Tevhid Üzerine Görüşleri	314
2.1.2. Vahdet-i Vücûd'a Yönelik İzahları.....	320
2.2. Bilgi	331
2.2.1. Keşif ve Mârifet	342
2.3. İnsan Anlayışı	351
3. Seyr ü Sülûk ile İlgili Görüşleri.....	361
3.1. Nefs ve Nefs Mertebeleri.....	367
3.2. Mürşid	373

3.3. Mürid ve Derviş	380
3.4. Tövbe	389
3.5. Zikir	394
3.6. Sohbet	400
3.7. Tedbir-Tevekkül.....	404
3.8. Sabır	408
3.9. Şükür.....	412
3.10. Havf-Recâ.....	416
3.11. Rızâ	421
3.12. Fakr.....	426
3.13. Fenâ-Bekâ.....	429
3.14. Muhabbet ve Aşk.....	437
SONUÇ	447
KAYNAKLAR.....	452
GENEL DİZİN	484
EKLER.....	494

ÖNSÖZ

Elinizdeki bu çalışma “Ken’ân Rifâî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı” adlı doktora tezinin kitaplaştırılmış halidir. Araştırma her ne kadar 2020 yılında tamamlansa da, Ken’ân Rifâî Büyükaksoy (ö. 1950) ile fikrî planda ilk karşılaşmam ve eserleri üzerinde tektiklere başlamam, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun olduğum döneme tesadüf eder (1999). O vakitler kıymetli Cemâlnur Sargut hocamın *Mesnevî* derslerine ve Ken’ân Rifâî’nin husûsi terbiyesinden geçmiş olan Meşkûre Sargut annemizin sohbet meclislerine devam ediyordum. Sargut hocam, teveccüh göstererek Rifâî’nin kendi el yazmaları ve *Mesnevî* takrîrlere ait not defterlerinin bulunduğu hacimli bir külliyatı tarafıma teslim ettiler. Bendeniz de gücüm nispetinde, öğretmenlikten arta kalan zamanlarda bu defterleri Osmanlıcadan günümüz alfabesine çevirmeye başladım. Üstesinden geleceğime inanarak, o hacimli külliyatı acemi ve titrek ellerime emânet eden muhterem Cemâlnur Sargut hocama bu vesileyle çok teşekkür ediyorum.

Rifâî’nin tasavvuf düşüncesiyle akademik anlamda yakınlaşmam ise, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde hazırladığım “Ken’ân Rifâî’nin *Mesnevî* Sohbetleri: III. Cild İkinci Defter” başlıklı yüksek lisans tezim sırasında gerçekleşmiştir (2012). Prof. Dr. Reşat Öngören’in danışmanlığında tamamlanan bu araştırma ile Rifâî’nin *Mesnevî* şerhinin III. cildi kültürümüze kazandırılmıştır. Bunun yanı sıra kendisinin metinlerini temel İslâm bilimleri ve tasavvuf literatürünün merceğinden geçirmek sûretiyle, Rifâî’nin bazı tasavvufî meseleler hakkındaki görüşleri de tespit ve tahlil edilmiştir. Yöntem

konusundaki rehberliği ve gösterdiği akademik titizlik için kıymetli hocam Dr. Öngören'e çok teşekkür ediyorum. Bu tezin tamamlandığı sırada, ilâhî bir tecelli dalgası beni Boğaziçi'nin efsunkâr sularından alarak, çok uzaklara, kıvrımlı kolları ile Boston şehrini her yandan sarmış olan Charles Nehri'nin kenarına bıraktı. Cemâlnur hocamın vesilesiyle, Harvard Üniversitesi'nin o büyük kapısı önünde müstakbel bir doktora talebesi olarak bulunuyordum. Çok geçmeden yeni ulaştığım bu bilim merkezinde, Tarih Bölümü ve Ortadoğu Araştırmaları Merkezi'nin (CMES) başında olan Prof. Dr. Cemal Kafadar hocam ile çalışma imkanına kavuştum. Rifâî'nin şahsiyeti ve fikrî cephesi ile bütüncül anlamda ilgilenmem işte bu ilim merkezinde tecrübe ettiğim yoğun araştırma dönemine tekabül eder. Dr. Kafadar ile Cambridge'de yaptığımız Ken'ân Rifâî okumaları, o güne kadar Rifâî'nin metinleri ve uygulamalarında cevabını bulduğum en temel sorunsalı akademik anlamda formüle etmememe vesile olmuştur. Bilimsel bulguları soyutlayarak ilmî neticelere ulaşma yöntemi ve en önemlisi tarih metodolojisini kendisinden tahsil ettiğim değerli hocam Dr. Cemal Kafadar'a mahsûsen teşekkürlerimi arz ederim. Kendisi doktorayı Harvard Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yapmamı öngörüyordu, ancak sonrasında Türkiye'ye dönmem icap etti ve fikrî alt yapısı yıllar içinde olgunlaşan doktora tezime, iki danışmanlı olarak ve interdisipliner bir ilmî atmosfer içinde ilerledi. İncelememizin tasavvuf ilmine ilişkin bölümü Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Abdullah Kartal'ın danışmanlığında, tarih disipliniyle ilişki kısmı Dr. Kafadar'ın akademik rehberliğinde çalışılmıştır. Süreç içerisinde gösterdikleri akademik destek için kendilerine müteşekkirim. New England'daki ilmî çalışmalarım sırasında bana rehberlik eden Dr. James Morris ve Dr. William Chittick hocalarıma da teşekkürü bir borç bilirim. Araştırmanın her safhasında desteğini aldığım kıymetli hocam Prof. Dr. Mustafa Tahralı'ya teşekkürlerimi sunarım. Üsküdar Üniversitesi Kurucu Rektörü Prof. Dr. Nevzat Tarhan'ın şahsında üniversiteme ve bağlı bulunduğum/üyesi olduğum Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü'ne de hassaten teşekkür ederim.

Biricik kızının kitabını tamamladığını duyduğu an, buruk bir neşe ile gözlerinden yaşlar akan sevgili annem Remziye Hanım'ın ellerinden öpüyorum. Doktora ders dönemim sırasında, cemâle yürüyen

kıymetli babam Mehmet Ali Bey'i rahmetle yâd ediyorum. Araştırma sırasında Boston, Bağlarbaşı ve Bursa arasında mekik dokuyan kız kardeşlerine inanan ve ona maddî ve mânevî her anlamda destek olan ağabeylerim Ümit ve Şinasi Yalçinkaya'ya çok teşekkür ediyorum. Doktora tezim süresince her zaman yanımda olan arkadaşlarım ve öğrencilerime sevgilerimi sunuyorum. Nihayet yıllar önce elime Ken'ân Rifâî'ye ait dökümanları teslim ederek, hayatıma en mânidar şekilde yön veren Cemâlnur hocama muhabbet ve hürmetlerimi arz ediyorum.

Bir doktora çalışmasını hayırla neticelendirmek nasibi için Allah'a sonsuz hamd ü senâlar olsun. Âlemlere rahmet olan Hazreti Muhammed'e (s.a.s) nâmütenâhî salât u selâm olsun. Hayatım boyunca himmet ve feyzini her nefes yanımda bulduğum Ken'ân er-Rifâî Hazretleri'nin mübârek ve pâk rûh-i şerîfleri, bu mütevâzi eserimizden haberdâr ve memnun olsun.

Kitabımızın ümmet-i Muhammed ve bâhusus aziz Türk milletine bir hediye olarak kabul edilmesi, telif faaliyetlerimizin hayırlı, uğurlu ve müdâm olması temennisiyle vesselâm.

MUKADDİME

Osmanlı Devleti'nin sona ermesiyle Cumhuriyet Türkiye'sine geçiş, yalnızca siyasî bir rejim değişikliği anlamına gelmeyip aynı zamanda büyük bir sosyo-kültürel dönüşüm sürecini de ifade etmektedir. Başlangıcı Yeniçeri Ocağı'nın ilgasına (1826) kadar çıkarılabilecek olan bu sürecin, en sancılı evresi ise şüphesiz Tanzimat Fermanı'nı (1839) takip eden yüzyıllık zaman dilimidir. Osmanlı Devleti bu çalkantılı dönemde bir yandan eski yapıyı muhafaza etmeye çalışırken, diğer yandan uygulamaya koyduğu ıslahatlar ile geleneksel kurumlarla eş zamanlı çalışan Batı modelinde yeni müesseseler ihdas etmektedir. Aynı esnada Batılı yaşam tarzı Osmanlı Sarayı ve bürokrasisi içerisinde büyük ölçüde kabul görürken, geniş halk kitleleri yeni yaşam biçimine henüz uyum sağlayamamıştır. Bu vaziyet, Osmanlı toplum yapısında hakim unsur olan Müslüman halk üzerinde alaturka-alaf-ranga ifadeleriyle özetlenebilecek bir ikileme sebep olmuştur. Doğu-Batı, eski-yeni, geleneksel-modern gibi ibarelerle de dile getirilen kültürel çift kutupluluğun bir neticesi olarak, evdeki geleneksel değer ölçüleri ile sokakta karşılaşılan modern hayat ölçüleri birbiriyle çatışmaya başlamıştır¹ Eski yaşantının merkezindeki unsurlar çekip alınmış ve boşalan mevkiyi dolduracak esaslı bir materyal temin edilememiştir. Hasılı Tanpınar'ın deyişiyle “eskinin yekpareliği bozulmuş² ve yeni terkip de henüz kıvamını bulmamıştır.

1 Petr Kucera, “XIX. Yüzyıl Osmanlı-Türk Romanında Batılılaşan İstanbul ve Kültürel Eleştiri”, *VII. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri III: Edebiyat ve Folklor'da İstanbul*, Konya: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2012, ss. 452-453.

2 Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 2001, s. 134.

Osmanlı Devleti içerisinde bu sancılı süreç devam ederken, büyük fotoğrafa bakıldığında ise dünyanın farklı yerlerinde birbirini takip eden önemli siyasî dönüşümlerin baş gösterdiği görülmektedir. Bu esnada birçok devlet, iç içe geçmiş bir değişim periyoduna girerek, kısa süre içerisinde sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik anlamda bir seri yeniliği hazmetmek durumunda kalmıştır. Sanayi Devrimi'nden (1712) itibaren arka arkaya yaşanan söz konusu siyasî ve askerî deneyimler, esasen moderniteye geçişin sancılı tablosunu da açıkça gözler önüne sermektedir.³ Moderniteye uyum sırasında her toplum farklı bir tecrübe yaşamış ve hızlı tehavülün çok yönlü sonuçlarına adapte olma konusunda kendine özel çözümler üretmiştir. Kimi toplumların geleneksel yaşantı ile yenilikleri mecederek bir terkibe ulaştığı, kimi kültürlerin ise modern olanı benimserken, kökleri ile olan bağlarını büsbütün koparma yolunu tercih ettikleri görülmektedir. Bu noktada sosyal yaşantının bir parçası olan değişime nasıl uyum sağlanacağı önemli bir sorunsal olarak ortaya çıkmaktadır ki tarihi sürece bakıldığında geçmiş ile bağları koparmadan yeni ile uyumlanma pratiğinin en çok itibar edilen bir model olduğu anlaşılmaktadır.⁴ Dolayısıyla yeni olanı karşılarken, geçmişten günümüze tutarlılık örneği gösteren önemli şahıs, idari müessese ve kültür odaklarının yakından incelenmesi ayrıca ehemmiyet arz etmektedir.

İşte yukarıda bahsedilen tutarlı ve sürdürülebilir uyum örneklerinden biri de, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine geçiş sürecinin önemli ve etkili şahsiyetlerinden Ken'ân Rifâî Büyükaksoy'dur. Elinizdeki bu çalışmanın konusu Ken'ân Rifâî'nin hayatı, eserleri ve tasavvuf anlayışının akademik anlamda tespit edilmesidir. Bunun yanı sıra Rifâî'nin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde geleneksel ile modern arasında kurguladığı uyum modelinin, fikrî ve teorik alt yapısının incelenmesi, çalışmamız boyunca bizimle birlikte ilerleyen en önemli bir araştırma sorunsalıdır.

3 Bunlara örnek olmak üzere şu tecrübeler kaydedilebilir: I. Sanayi Devrimi'ni müteakip (1712) yaşanan Fransız İhtilali, II. Sanayi Devrimi (1860-1914), I. Dünya Savaşı, Bolşevik İhtilali ve Hindistan bağımsızlık hareketi sonuçları itibariyle bu değişim süreçleri içerisinde en dikkat çekici olanlardır.

4 Geleneksel yaşantıyı muhafaza ederek nisbeten ılımlı bir geçiş yaşayan Japonya örneğini hakkında bilgi için bkz. Hakkı Büyükbaş, "Japon Modernleşmesi Üzerine (1868-1912)", *Bilimname*, C. 3 (2003), ss. 65-86.

Ken'an Rifâî Osmanlı Devleti'nin son yıllarını tecrübe etmiş bir maârifçi ve sûfidir. Rifâî devrin yeni usulleri ile eğitim veren Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nden mezun olmuş ve daha sonra tekke müessesesinin geleneksel eğitiminden geçmiştir. Rifâî bu iki farklı eğitim merkezinden hasıl ettiği sentezi, Maârif Nezareti'ndeki vazifeleri ve tekke şeyhliği (Ümmü Ken'ân Dergâhı) sırasındaki uygulamalarına başarıyla yansıtmıştır. Ken'ân Rifâî dönemin entelektüel kimliğini yansıtmak üzere çok yönlü bir şahsiyettir. Bununla birlikte Rifâî'ye asıl çehresini veren unsur onun tasavvufî yönüdür. Karşılaştığımız bu büyük portre bizi tasavvuf ilminin yanı sıra tarih, eğitim bilimleri, felsefe ve edebiyat gibi farklı alanlarla temas ettiğimiz, interdisipliner bir çalışmanın sınırlarına getirmiştir. Bu noktada araştırmamız açısından önem arz eden kaynaklar ve kullandığımız yöntem hakkında bilgi vermemiz faydalı olacaktır.

Araştırmamız açısından Başbakanlık Osmanlı Arşivi en temel kaynaklardan biridir. Yapılan arşiv çalışması neticesinde başta Ken'ân Rifâî olmak üzere, ailesi ve yakın çevresindeki isimlere ait çeşitli belgelere ulaşılmıştır. Bu kapsamda yaklaşık 900 kadar evrak taranmış olup içlerinden 118 tanesi araştırmamıza dahil edilmiştir.⁵ Rifâî'nin hayatının ele alındığı birinci bölüm, arşiv belgelerinin kronolojik tertibi ile şekillenmiştir. Ken'ân Rifâî'nin biyografisini hazırlarken başvurduğumuz diğer bir kaynak ise, Rifâî'nin vefatından sonra, talebelerinden Sâmîha Ayverdi (ö. 1993), Nezihe Araz (ö. 2009), Sofi Huri (ö. 1983) ve Safiye Erol (ö. 1964) tarafından kaleme alınan *Ken'ân Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık* (1951) adlı eserdir. Kitap Rifâî'nin hayatı ve görüşleri hakkında bir seri makaleden oluşmakla birlikte, büyük ölçüde kendisinin sohbet ve anekdotlarına yer vermesi nedeniyle birincil kaynak olarak kabul edilmiştir.

Ken'ân Rifâî'nin şahsiyeti ve fikrî çehresinin ele alındığı ikinci bölümdeki en önemli kaynağımız öncelikle kendi eserleri ve XIX. yüzyıl tasavvuf tarihçileri tarafından Rifâî hakkında yapılan değer-

5 Söz konusu arşiv belgeleri, kaynakçada Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün Tez/Proje Yazım Kılavuzu'na göre detaylı bir şekilde yazılmıştır. Örneğin: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): HAT., Hatt-ı Hümayun, Dosya No: 110, Gömlek No: 4399. Metin içinde dipnotlarda ise bu sırayla kodlanarak kısaltılmıştır ve belgenin tarihi ilk geçtiği yerde verilmiş olup sonrasında sadece belgenin künyesi yazılmıştır. Meclis-i Meşâyih Arşivi'nde ise Ken'ân Rifâî'ye ait iki belgeye ulaşılmış ve elde edilen bilgi doktora tezimizin ilgili bölümlerinde yer verilmiştir.

lendirmelerdir. Ken'ân Rifâî'nin basılmış ve müsvedde halinde olan eserlerini tarihi sırayla şu şekilde kaydedebiliriz: *Muktezâ-yı Hayât* (İstanbul 1308/1891) *Rehber-i Sâlikîn* (İstanbul 1327/1909), *Tuhfe-i Ken'ân* (İstanbul 1327/1910), *Seyyid Ahmed er-Rifâî* (İstanbul 1340/1922), *İlâhiyât-ı Ken'ân* (İstanbul 1341/1923), *Mesnevî Hatıraları* (İstanbul 1952), *Şerhli Mesnevî-i Şerif* (İstanbul 1973), *Sobbetler* (İstanbul 1991). Söz konusu kaynaklardan *Muktezâ-yı Hayât* ve *Rehber-i Sâlikîn*'in tamamı ile *Tuhfe-i Ken'ân*'ın birinci bölümü doktora tezimiz sırasında Osmanlıcadan günümüz alfabesine çevrilmiştir.⁶ Bu suretle, Rifâî'nin tasavvuf düşüncesi ve fikrî cephesini sağlıklı bir şekilde ortaya koymaya imkan veren hacimli bir malzemeye ulaşılmıştır. Yukarıdaki eserlerin içeriği kadar, ait oldukları ilmî disiplinlerin çeşitliliği de dikkat çekicidir. Söz gelimi *Muktezâ-yı Hayât* adlı eseri tabiat bilimleri üzerine kaynak bir kitap özelliği arz ederken, XII. yüzyıl mutasavvıflarından Pîr Seyyid Ahmed er-Rifâî hakkında hazırladığı biyografik eser ise tarih ve tasavvuf metodolojisini kullanan kapsamlı bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmamız sırasında yaşadığımız en temel zorluklardan biri Rifâî'nin vefatından sonra kendisi hakkında yapılmış akademik mahiyette bir çalışmanın bulunmayışıdır. İlk defa geniş ölçekte çalışılan bir konuda istikrarlı ilerlemek amacıyla tarih metodolojisine başvurulmuş ve öncelikle Rifâî'nin yaşadığı yüzyılın genel bir panoraması ortaya konulmuştur. Bu aşamada maârif sisteminde öne çıkan eğitim politikaları ile Osmanlı düşünce dünyasında etkin olan fikrî cereyanlara yönelik makro düzeyde okumalar yapılmıştır. İmparatorluğun son yüzyılı hakkındaki çalışmaları ile dikkat çeken İlber Ortaylı, Selim Deringil, İsmail Kara gibi araştırmacıların eser ve tetkikleri, incelemelerimiz açısından bir başlangıç noktası kabul edilmiştir.⁷

6 Yukarıda sıralanan eserlerden bazıları tez çalışmamızın tamamlanmak üzere olduğu bir Prof. Dr. Mustafa Tahralı tarafından neşredilmiştir. Bkz. Ken'ân Rifâî, *Rehber-i Sâlikîn*, haz. Mustafa Tahralı, İstanbul: Cenân Eğitim ve Kültür Vakfı Neşriyatı, 2019; Ken'ân Rifâî, *Tuhfe-i Ken'ân: Armağan*, haz. Mustafa Tahralı, İstanbul: Cenân Eğitim, Kültür ve Sağlık Vakfı Neşriyatı, 2019.

7 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017; İlber Ortaylı, *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010; Cemal Kafadar, *Kim Varmış Biz Burada Yoğ İken, Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, İstanbul: Metis Yayınları, 2009; İsmail Kara, *Modernleşme ve İlmi Hiyerarşinin Bozulması*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000; İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak*

Aynı şekilde Tanzimat ve Meşrûtiyet devri münâzaralarının merkezinde yer alan medeniyet ve terakkî, ilim ve fen, vatan ve hürriyet gibi kavram çiftlerine yönelik temel yaklaşımlar detaylı bir şekilde etüdü edilmiştir. Yüzyıla ait genel resmin incelenmesinden sonra, Rifâî'nin eserlerine ve uygulamalarına yönelik mikro düzeyde okumalar yapılmıştır. Bu karşılıklı okumalar neticesinde Ken'ân Rifâî'nin tasavvufî görüşleri ile fikrî cephesinin ayrıntıları açığa çıkarken, bir yandan Osmanlı son dönem düşünce hareketliliği içerisinde şeyhin kendine has muhkem/sağlam duruşunun aslı dayanakları da tatminkâr bir belirginlik kazanmıştır.

Bu çalışma kapsamında Ken'ân Rifâî'nin kendi el yazmaları ve öğrencileri tarafından *Mesnevî* takrîrlerinde tutulan ders notları da çalışmamıza dahil edilmiştir. Rifâî'nin talebeleri tarafından kaydedilen bu notlar iki farklı zaman dilimine aittir. Birinci kısım Ken'ân Rifâî'nin 1908 yılında Ümmü Ken'ân Dergâhı'nda resmen şeyhlik vazifesine başladıktan sonra her hafta cuma günleri devam eden *Mesnevî* takrîrlerinde tutulan notlardır. İkinci kısım tekkelerin ilgasından sonra, Rifâî'nin Fatih'teki konağında devam eden aile sohbetlerine dair defterlerdir. Bunların bir kısmı önce Rifâî'nin oğlu Kâzım Büyükkaksoy (ö. 1993) ve daha sonra Sâmîha Ayverdi tarafından derlenerek muhtelif eserler halinde yayınlanmıştır. Ken'ân Rifâî'nin *Mesnevî* takrîrlерinin 1908-1925 yıllarına ait olan kayıtlarının bir kısmı ise müsvedde halindedir. Müsveddeler içerisinden *Mesnevî* III. cilde ait olan defterler yüksek lisans tezimiz sırasında ve *Mesnevî* II. cilde ait notlar ile muhtelif konular hakkındaki risâleleri ise doktora çalışmamız sırasında Latinize edilmiştir. Bu ilmî faaliyetler neticesinde, kendisinin şahsiyeti, fikrî cephesi ve tasavvuf anlayışının ayrıntılarına ulaşmamıza imkan veren geniş bir literatüre ulaşılmıştır. Rifâî'nin ders notları içerisinde dönemin trajik hadiseleri, sosyal çelişkileri, hükümet uygulamaları

İslâm, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017; Halil İnalçık, *Rönesans Avrupası, Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, İstanbul İş Bankası Kültür Yayınları, 2012; Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016; Benjamin C. Fortna, *Mekteb-i Hümayûn, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim*, çev. Pelin Sıral, İletişim Yayınları, 2005; Selim Deringil, *İktidârın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Doğan Kitap, 2002; Halil İnalçık, *Patrimonial Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2003; Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.

ve o esnada devam eden cephe savaşlarına yönelik ifadelere rastlanmaktadır. Söz konusu açıklamalar Tanzimat ve Meşrûtiyet devri fikir hareketliliği içerisinde Ken'ân Rifâî'nin kendine has duruşuyla ilgili tespitlerimize zemin oluşturmuştur. Rifâî'nin eserleri, uygulamaları ve tasavvufî görüşlerinin ayrıntıları, daha ilk bakışta bize geleneksel Osmanlı mutasavvıf zihniyetine sahip bir şeyh ile baş başa bulunduğumuz gerçeğini sarâhatle göstermektedir.

Araştırmamız için ikincil kaynak teşkil eden akademik ve popüler çalışmalar incelendiğinde ise, bu araştırmaların Rifâî'nin tasavvufî görüşlerinin ayrıntılarından ziyâde onun tasavvufî meşrebi ve/veya geçiş sürecinde tatbik ettiği pratiklere odaklandıkları görülmektedir. Şu halde burada ikincil literatür bağlamında ortaya konan Ken'ân Rifâî portresini değerlendirmemiz de anlamlı olacaktır. Ken'ân Rifâî'nin mahdûmu Kâzım Büyükkaksoy, *Hak Yolunun Önderleri: Yüce Veliler* (1979) adlı eserinde kendisini Kur'an ve Sünnet çizgisinde bir mutasavvıf olarak tasvir ederken, *Meydan Larousse'un* (1972) ilgili maddesinde Rifâî, diğer tekke şeyhlerine benzemeyen görüntüsü ile İslâm ahlâkını modern şartlara göre yorumlayan ve dergâhların birer kültür merkezi haline dönüşmesi için çalışan bir şeyh olarak resmedilir.⁸ *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*'nin Mustafa Tahralı tarafından kaleme alınan Ken'ân Rifâî maddesi, kendisinin hayatı, eserleri, tasavvufî meşrebi, şiir ve mûsikî yönü hakkında bilgi veren akademik anlamda ilk çalışma olması bakımından önemlidir.⁹ Tasavvuf tarihinin mühim kalemlerinden Mustafa Kara'ya göre Rifâî, eserleri ve sohbetleriyle Osmanlı tasavvuf mirasını Cumhuriyet dönemine taşıyan köprü şahsiyetlerden biridir.¹⁰ İsmail Kara ise, tekkelerin ilgası ile ilgili kararın ardından Rifâî'nin ortaya koyduğu uygulamaları, kendisinin tasavvufî meşrebindeki olgunluğun bir işareti olarak değerlendirmektedir.¹¹ Mehmet Demirci, Rifâî'nin mistik bir miza-

8 Komisyon, "Ken'ân Rifâî", *Meydan Larousse: Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, haz. Nezihe Araz v.dğr., İstanbul: Meydan Yayınevi, 1972, C. 7, s. 168; İ. Parmaksızoğlu, "Rifâî, Ken'ân", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1978, C. XXVII, s. 322.

9 Mustafa Tahralı, "Ken'ân Rifâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, C. 25, ss. 254-255.

10 Mustafa Kara, *Metinlerle Tasavvuf Hareketleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010, 146-7, 154.

11 İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'si'nde bir Mesele Olarak İslâm*, İstanbul: Dergâh Yay., 2017, ss. 258-260.

ca sahip, aşk ve cezbe yönü ağır basan bir sûfî olduğunu ve fakat sahv ve temkin halini devamlı surette muhafaza ettiğini kaydeder.¹² Dilek Güldütuna Rifâî'nin kadınlık tasavvurunu ele aldığı doktora çalışmasında, şeyhi tasavvuf tarihinde kadınlık mef'hûmuna kıymet veren Mevlânâ Celâleddin Rûmî (ö. 672/1273) ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) bir devamı olarak değerlendirmektedir.¹³ Feyza Burak Adlı'nın doktora çalışmasında ise Rifâî, modernite sürecindeki uygulamalarının tutarlılığı açısından ele alınmıştır.¹⁴ Omid Safî'ye göre Rifâî, bir yandan Osmanlı son dönemi ıslahatları ile Cumhuriyet Türkiye'si'nin ilk yıllarında uygulanan inkılapların arasını meczetmeye çalışırken,¹⁵ diğer yandan tasavvuf anlayışını yaşadığı devrin şartlarıyla uyumlu hale getirmeye gayret etmiş yapıcı ve birleştirici bir şahsiyettir.¹⁶

Ken'ân Rifâî yukarıdaki çalışmalar bağlamında genel olarak Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde, İslâm geleneği ile moderniteyi uzlaştırmaya çalışan köprü isimlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Nitekim araştırmacıların kullandığı birleştirme ve uyum gibi ifadeler, Rifâî'nin iki farklı dönemi yakınlaştırma çabasına işaret etmektedir.¹⁷ Bizim çalışmamız bu tez üze-

-
- 12 Mehmet Demirci, *Ken'ân Rifâî Yazıları*, İstanbul: Cenaz Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2016, ss. 64-5.
- 13 Dilek Güldütuna, *Konstruktionen des Weiblichen bei Kenan Rifai: Das Weibliche als Spiegel der Göttlichen Wirklichkeit*, (Doktora Tezi), Frankfurt: Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi, 2017.
- 14 Feyza Burak Adlı, *Trajectories of Modern Sufism: An Ethnohistorical Study of the Rifai Order and Social Change in Turkey*, (Doktora Tezi), Boston: Boston University Graduate School of Arts and Sciences, 2020, s. 179-209.
- 15 Omid Safi, "Kenan Rifâî: Hz. Mevlânâ'yı 20. Yüzyıla Taşımak", *Rahmet Kapısı: Uluslararası Kenan Rifâî Sempozyumu*, İstanbul: Nefes Yayınları, 2017, ss. 101-112; Ken'ân Rifâî hakkında düzenlenen uluslararası sempozyumlarda sunulan tebliğler de bu çalışmamız açısından önemlidir. 2015 yılında yapılan Uluslararası Rahmet Kapısı Ken'ân Rifâî adlı sempozyum bunlar içerisinde en dikkat çekici olanıdır.
- 16 Carl Ernst, bildirisinde Rifâî'nin, tasavvuf eğitiminin modern öğretim kurumlarında devamına yönelik öngörüsünü tasavvuf tarihi açısından değerlendirmektedir. Bkz. Carl W. Ernst, "Kenan Rifâî'nin Mesnevî Şerhi'nde Öğretim Metotları", *Rahmet Kapısı: Uluslararası Kenan Rifâî Sempozyumu*, İstanbul: Nefes Yayınları, 2017, ss. 280-289.
- 17 Ancak bu yaklaşım kapsamlı bir araştırma ile temellendirilme ihtiyacıdadır. Ken'ân Rifâî'nin geçiş dönemi Osmanlı toplumunda, modernitenin gereklerine uyum için, gelenekten fedakârlık ettiği şeklinde yorumlanmaya müsait durmaktadır.

KEN'ÂN RIFÂÎ: HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUF ANLAYIŞI

ARZU EYLÜL YALÇINKAYA

Ken'ân Rifâî Hazretleri, Rifâîliğin Türkiye'deki temsilcilerinden olup aynı zamanda Kenâniyye kolunun da kurucusudur. Ken'ân Rifâî, Rifâîliğin asıl gayesi olan "hiçlik" ve acz mefhumlarını kendi tasavvuf anlayışının merkezine koymuş çok büyük bir öğretmendir. Ken'ân Rifâî aslında bir profesörden çok daha bilgili olmasına rağmen, öğrenci yetiştirmeyi tercih etmiş, akademik kariyer talep etmemiş ve kitap yazmak yerine kitap yazacak kalemleri yetiştirmiştir. Bugün dünya çapında sayısı milyonları aşan öğrencileri, onun ortaya koyduğu tasavvuf anlayışını öğrenip benimsemek suretiyle Allah'la olan irtibatlarını sağlamlaştırmaktadır. Ken'ân Rifâî bize hakîkî anlamda ihlâs sahibi bir Müslüman olmanın yollarını öğreten, kalıplarımızı kırarak, her şeyin niyet ve gaye üzerinde temellendiğini ve esasen Allah'ın da bu niyete nazar kıldığını gösteren çok büyük bir mânâ sultanıdır. Her vesile ile hocası Ken'ân Rifâî'nin büyüklüğünü anlatan Sâmiha Ayverdi de, kendisinin sözlerini derleyerek çok büyük bir külliyat ortaya koymuş; böylelikle O'nun daha iyi tanınmasına vesile olmuştur. Eylül ile birlikte yaptığımız yirmi senelik bir çalışmanın neticesi olan bu kitabın gayesi; dünyaya İslâm tasavvufunun hakîkî yüzünü anlatmak ve göstermektir. Başarılarının devamını diliyor daha pek çok eser vermesini Allah'tan niyaz ediyorum.

Cemâlnur SARGUT

Kenan Rifâî Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine geçiş döneminin temsilcilerindedir. Devrinin en iyi öğretim kurumlarından olan Galatasaray Sultânîsi (Lisesi) mezûnudur. Mezuniyetinden sonra en değerli birikimimiz olan tasavvuf ve irfan dünyasına adım atmış, tekkeler kapanıncaya kadar on yedi yıl bilfiil şeyhlik yapmıştır. O, iyi bir Osmanlı olduğu kadar, sâdık bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı idi. Tasavvufî-manevî alana ait bildiklerini, inandıklarını, eğip bükmeden, içinde bulunduğu şartların imkânına göre anlatmaktan, öğretmekten geri kalmadı. Böyle önemli bir şahsiyeti, Türkiye'de ilk defa doktora konusu olarak seçen Arzu Eylül Yalçinkaya'yı tebrik ederim.

Prof. Dr. Mehmet DEMİRCİ

Kısacası İstanbul'da 1908'de kurulan dergâhının son dergâh olduğu bildirilen Ken'ân Rifâî, tam anlamıyla bir derviş yaşantısı ortaya koymuştur. İstanbul'da 1908'de kurulan son dergâhta da gerçek bir derviş hayatı yaşamıştır. Bir ayağı ilâhî aşkın götürdüğü zenginliklerle dolu kadim yolda sabit olmak üzere, diğer ayağıyla hızla değişmeyi sürdüren evrene uyum içinde dünyanın çevresinde dolaşmıştır. 20. yüzyılın en önemli sûfîleri arasında yer alan Ken'ân Rifâî'nin bıraktığı değerli miras, yapılan akademik çalışmalarla 21. yüzyıla taşınmaya devam etmektedir.

Prof. Dr. Omid SAFI

Elinizdeki kitap Osmanlı ile Cumhuriyet dönemini idrak eden şeyhlerden Ken'ân Rifâî hakkında yapılmış doktora seviyesinde ilk akademik çalışmadır. Belgelere dayalı ciddi ve uzun soluklu bir araştırmanın ürünü olan bu çalışmada, "gelenek ile modern arasındaki köprü şahsiyet" şeklinde nitelenen Ken'ân Rifâî, geleneği değişen şartlara uygun formlarla aktardığı için tasavvufu fikir ve sanat planında yeni döneme taşımayı başarmış en önemli isimlerdendir. "Dem bu demdir" diyerek yaşadığı ânı değerlendirmeyi esas alan tasavvuf ehli için ne geçmişe hayıflanmak ne de gelecek için endişe duymak söz konusudur. Bu tavrı benimseyen birçok şeyh gibi Ken'ân Rifâî de Cumhuriyet ile birlikte din ve gelenek açısından radikal dönüşümün yaşandığı bir zaman diliminde eserleri ve etkili sohbetleriyle tasavvufu gönüllere âdeta bir gergef gibi dokumuştur. Zor dönemlerde meşâyihin denge ve istikrar unsuru olarak ne büyük işler başardığını gözler önüne sermesi bakımından bu kitap, araştırmacılar için önemli bir referans kaynağı olmaya aday durumundadır.

Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN

